

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พุทธศาสนิกชนได้เห็นภาพหนึ่งที่ปรากฏอยู่ตามวัด ศาสนสถานต่างๆ ของพระพุทธศาสนา คือภาพที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งอยู่ภายใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ เป็นภาพที่สื่อความหมายออกมามากมายโดยมีต้องมีคำบรรยายประกอบเป็นอันเข้าใจโดยปริยายอยู่แล้วว่า นี่คือนะพระพุทธเจ้า นี่คือการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า นี่คือนะพระพุทธศาสนา นี่คือนะสิ่งที่ควรเคารพ นี่คือนะสิ่งที่ควรบูชากราบไหว้ ต้นพระศรีมหาโพธิ์นี้เป็นสหชาติกับพระพุทธเจ้า^๑ ซึ่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ ไม่ใช่ชื่อพันธุ์ต้นไม้ เดิมต้นไม้ชื่อ "อัสดลทะ"^๒ ชื่อวิทยาศาสตร์เรียกว่า *Ficus religiosa* ซึ่งเป็นต้นไม้ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าอาศัยเป็นที่ตรัสรู้ “โพธิ์”^๓ มีความหมายว่า ความตรัสรู้ ความรู้ ความตื่น หรือ ความเบิกบาน นั่นเองจึงได้ชื่อว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์

มูลเหตุที่จะเกิดปริศนาเจตีย์นี้ มีเรื่องเล่าว่า เมื่อพระพุทธองค์ใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ท่านพระอานนท์เถระ ขณะนั้นยังไม่บรรลุมรรคผล ทูลปรารภว่า ในการที่พระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ เหล่าสาวกทั้งหลายก็ได้เฝ้าทูลพระองค์ได้เนื่องนิจ เป็นทศนาคตตริยะ แต่เมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ไม่มีโอกาสเข้าเฝ้าก็จะพากันเกิดความว่าเหว่ พระพุทธองค์ จึงทรงมีพระบรมพุทธานุญาตสถานที่สำหรับพระสาวกผู้ใคร่จะเห็นพระองค์ ได้ไปปลงสังเวยในที่นั้นแทนซึ่งเรียกว่าสังเวยนิยสถาน^๔ คือ สถานที่ควรปลงธรรมสังเวยมี ๔ แห่ง คือ

๑. สถานที่พระพุทธเจ้าประสูติ ณ ปาลุมพินีแขวงเมืองกบิลพัสดุ์
 ๒. สถานที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ณ โพธิมณฑล (พุทธคยาในปัจจุบัน)
 ๓. สถานที่พระพุทธเจ้าแสดงปฐมเทศนา ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี (ปัจจุบันเรียกว่า สารนาถ)
 ๔. สถานที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานที่สาละวันทยาน เมืองกุสินารา
- สถานที่ทั้ง ๔ แห่งนี้จึงเป็นที่ที่กุลบุตร ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ควรจะเห็น ควรจะดู และให้เกิดความสังเวยเมื่อมายังสถานที่ทั้ง ๔ นี้ ด้วยมีความเชื่อว่า
- อานิสงส์อันยิ่งใหญ่จักมีแก่กุลบุตรเหล่านั้น ดังพระพุทธดำรัสว่า “ดูก่อนอานนท์ ชนทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่งเที่ยวไปยังเจตีย์ จาริกอยู่ จักเป็นผู้มีจิตเลื่อมใส ทำกาลกิริยา

^๑ ภัทรวรรณ วันทนชัยสุข, *ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า*, [ออนไลน์] แหล่งที่มา: <http://www.dhammathai.org/buddha/gl๒๗.php>. [๑๑ มกราคม ๒๕๕๘].

^๒ อุดม เขยกิจวงศ์, *ต้นไม้ในพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร: เสริมปัญญา, ๒๕๕๑), หน้า ๖๒-๖๕.

^๓ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑/๑.

^๔ ที.ม. (ไทย) ๒๐๒/๑๕๑-๑๕๒.

ชนเหล่านั้นจักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์” ต้นพระศรีมหาโพธิ์ จึงเป็นสังเวชนียสถาน และบริเวณเจดีย์ดังพรรณนามานี้”

นอกจากนี้ตามคติธรรมความเชื่อต่อต้นพระศรีมหาโพธิ์ยังก่อให้เกิดประเพณี วัฒนธรรมที่พุทธศาสนิกชนยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมา อันเป็นประเพณีวัฒนธรรมอันดีงาม เป็นกุศโลบายให้รำลึกนึกถึงความสำคัญของต้นพระศรีมหาโพธิ์ ซึ่งเป็นที่อาศัยตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า คือการรำลึกนึกถึงพระพุทธเจ้าและคุณอันประเสริฐนั่นเอง เช่น ประเพณีรดน้ำต้นโพธิ์^๕ ที่วัดวังวิเวการาม (วัดหลวงพ่อดุตตะมะ) ของชาวอำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี ประเพณีไม้ค้ำสะหลี^๖ หรือไม้ค้ำศรีมหาโพธิ์ ณ วัดพระธาตุศรีจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ประเพณีแห่หมสตรดถวายเป็นต้นพระศรีมหาโพธิ์^๗ ณ วัดพระธาตุคุดยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

ความจริงสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนานั้นมีหลายอย่าง เช่น พระพุทธรูป รอยพระพุทธรูป บาท ต้นโพธิ์ ใบโพธิ์ ธงธรรมจักรรูปธรรมจักร ธงฉัพพรรณรังสี แต่สัญลักษณ์ที่ได้รับการรับรองให้เป็นสัญลักษณ์สากลคือ รูปธรรมจักร คนต่างชาติบางแห่งก็เรียกว่า วงล้อแห่งชีวิต หรือวงล้อแห่งพระธรรม (Dhamachakra, Wheel of Dhamma) ถือเป็นสัญลักษณ์แห่งวัฏจักรแห่งการเวียนว่ายตายเกิดนั่นเองสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนาในยุคแรกๆ นั้น คือ ต้นโพธิ์ ใบโพธิ์เนื่องจากพระพุทธองค์ได้ตรัสรู้ที่ใต้ต้นไม้มี่ชื่อว่าอัสสัตถะซึ่งต่อมาเรียกกันว่าต้นโพธิ์ เพราะคำว่า “โพธิ หรือ โพธิ์” แปลว่าตรัสรู้ จึงมีการเรียกกันว่า ต้นไม้ตรัสรู้บ้าง แต่ถ้าเรียกอย่างเป็นทางการหน่อยก็ว่า “โพธิพฤกษ์”^๘

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(รัชกาลที่๔)^๙ นั้นก็เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่าพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่สนพระทัยในการพระศาสนาอย่างยิ่ง ซึ่งนอกเหนือจากการเกิดขึ้นของธรรมยุติกนิกาย (เถรวาท) ซึ่งเกิดจากการตีความพระพุทธรูปศาสนาขึ้นใหม่ในรัชกาลพระองค์แล้วนั้นสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือการสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์วัดที่สำคัญๆ หลายแห่งที่ให้ความสำคัญกับต้นพระศรีมหาโพธิ์อย่างมากซึ่งเห็นได้อย่างชัดเจนจากการวางผังของวัดที่มีการนำต้นพระศรีมหาโพธิ์มาใช้ร่วมบนแนวแกนทิศหลักของอาคารในผังพุทธาวาสด้วย เช่น วัดปทุมวนารามราชวรณมหาวิหารกรุงเทพมหานคร, วัดพระสมุทรเจดีย์ จ.สมุทรปราการ เป็นต้น นอกจากนี้แล้วในสมัยรัชกาลที่ ๔ ยังพบว่ามีการทำอาคารโพธิชระด้วยเช่นที่วัดปทุมวนารามราช

^๕ ททท. สำนักงานกาญจนบุรี,[ออนไลน์].แหล่งที่มา: <http://tiewpakklang.com/index.php?id1203> [๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘].

^๖เพชร แสนใจบาล,ตำนานไม้ค้ำสะหลี,[ออนไลน์].แหล่งที่มา: <http://www.chomthong.org/html/maikumpo.html> [๑๓ ธันวาคม ๒๕๕๗].

^๗พระมหาไพศาล ฐานวุฒโท,ลานนาทอล์ค,[ออนไลน์].แหล่งที่มา: <http://www.lannatakkhongdee.com/newsDetail.php?id=N080178>[๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘].

^๘พรหมญาณิ,สัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนา,[ออนไลน์].แหล่งที่มา: <http://www.bloggang.com/mainblog.php?id=prommayanee&month-๐๖-๒๐๑๐&group=๓&gblog=๓๙> [๙ มกราคม ๒๕๕๘].

^๙ อภิญา นนทนาท, “แนวคิดและความสำคัญของต้นพระศรีมหาโพธิ์ สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต, (ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๓).

รวรวิหารวัดบวรนิเวศวิหารซึ่งไม่พบหลักฐานการทำอาคารประเพณีนี้ในศิลปะไทยสมัยก่อนๆ เท่าไรนัก ซึ่งก็น่าจะเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นอย่างมากและเป็นประเด็นที่น่าสนใจที่จะศึกษาด้วยนอกจากยังมีคติการบูชาพระศรีมหาโพธิ์และมีการนำต้นโพธิ์ที่ได้พันธุ์จากพุทธคยามาปลูกซึ่งถือว่าเป็นครั้งแรกในดินแดนไทยเท่าที่มีหลักฐานเอกสารปรากฏ ซึ่งในประเด็นนี้เองจึงทำให้เกิดข้อสังเกตอีกประการหนึ่งว่าการนำต้นโพธิ์จากพุทธคยาเข้ามานั้นจะส่งผลต่อคติการบูชาพระศรีมหาโพธิ์ให้เปลี่ยนแปลงไปจากเมื่อก่อนที่นิยมนำพันธุ์ต้นพระศรีมหาโพธิ์มาจากลังกาแทบทั้งสิ้นซึ่งน่าจะส่งผลเกี่ยวกับการให้ความสำคัญกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ในวัด

จากประเด็นต่างๆที่กล่าวมาแล้วนั้นเป็นเหตุให้ผู้ศึกษาเกิดความสนใจที่จะศึกษาค้นคว้าและวิเคราะห์เกี่ยวกับคุณค่าของต้นพระศรีมหาโพธิ์ในพุทธศาสนาเถรวาทว่ามีคตินิยม ความเชื่อ ด้านประเพณี ด้านวัฒนธรรม และด้านสัญลักษณ์ ที่สำคัญต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นตัวแทนในการเชื่อมโยงจิตใจของพุทธศาสนิกชนให้ระลึกถึงพระพุทธเจ้าและพระคุณอันประเสริฐของพระองค์ ทุกคราวที่พบเห็นต้นพระศรีมหาโพธิ์อันเป็นการช่วยสืบต่อพระพุทธศาสนาต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาต้นพระศรีมหาโพธิ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาคุณค่าที่เกี่ยวข้องกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาคติธรรมที่เกี่ยวข้องกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ เพื่อต้องการทราบถึงต้นพระศรีมหาโพธิ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๓.๒ เพื่อต้องการทราบถึงคุณค่าที่เกี่ยวข้องกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๓.๓ เพื่อต้องการทราบถึงคตินิยมของต้นพระศรีมหาโพธิ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการศึกษาค้นคว้าและเก็บรวบรวมข้อมูลในประเด็นต่างๆ ดังต่อไปนี้

- ๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา
ผู้วิจัยศึกษาประวัติความเป็นมา คุณค่าและคตินิยมที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและเอกสารที่เกี่ยวข้อง
- ๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร
เอกสารปฐมภูมิ จากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙

เอกสารทุติยภูมิ จากผลงานหรือหนังสืองานวิจัยอื่นๆ บทความอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ที่นักวิชาการได้เขียนและเป็นที่ยอมรับของบุคคลทั่วไปในสังคมและจากเว็บไซต์ต่างๆ

๑.๔.๓ ขอบเขตด้านพื้นที่และประชากร

ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตในการศึกษาโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้เชี่ยวชาญจำนวน ๑๐ รูป/คน แบ่งเป็นพระสงฆ์ ๕ รูป ขรราวาส ๕ คนที่มีความรู้เกี่ยวกับความเป็นมาของต้นพระศรีมหาโพธิ์ว่ามีความสำคัญอย่างไรในพระพุทธศาสนาเถรวาท ตลอดจนความมีคุณค่าและคตินิยมด้านวัฒนธรรมประเพณี สัญลักษณ์ซึ่งกลุ่มประชากรทั้งหมดได้มาโดยการคัดเลือกจากพระสงฆ์และขรราวาสที่เป็นปราชญ์ในพระพุทธศาสนา

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้นิยามในการวิจัยดังนี้

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ หมายถึง ต้นไม้ที่เป็นสัญลักษณ์สำคัญของการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนาเถรวาท

คุณค่า หมายถึง คุณค่าของต้นพระศรีมหาโพธิ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

คตินิยม หมายถึง หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึงหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาที่เป็นส่วนของนิกายเถรวาท

๑.๖ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

พระภิกษุณีธัมมานันทา (ดร.ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์)^{๑๐} กล่าวว่า ต้นโพธิ์ที่พุทธคยาไม่ใช่ต้นโพธิ์ที่เก่าแก่ เพราะผ่านวิฤตมาหลายช่วงหลายสมัย เช่น พระเจ้าแผ่นดิน เข้าใจว่าเป็นพระเจ้าอโศก ใช้เวลาอยู่กับต้นโพธิ์มานานมาก พระมเหสีองค์หนึ่งจึงทำลายต้นโพธิ์เสีย พระเจ้าแผ่นดินทรงเสียพระทัยมากจึงพยายามใช้น้ำนมโปรด บริเวณพุทธคยาเองไม่มีต้นโพธิ์เหลืออยู่ จนกระทั่งถึงสมัยของคันทิงแฮม (ผู้สำเร็จราชการของอังกฤษ) ผู้ดูแลประเทศอินเดีย เมื่อ ๑๐๐ ปีก่อน เป็นผู้สนใจโบราณคดีจึงได้ค้นคว้าศึกษาพุทธประวัติและค้นเจอน้ำจะเป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้า ตรัสรู้ และพยายามทำการขุดค้น แล้วพบต้นโพธิ์ในบริเวณนั้น ซึ่งถือว่าเป็นลูกหลานของต้นโพธิ์เดิม มาปลูกในตำแหน่งที่เชื่อว่าเป็นจุดที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ความสำคัญของต้นโพธิ์ซึ่งเป็นที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าถึง ๑๓ พระองค์ ต้นโพธิ์จึงกลายเป็นสัญลักษณ์สำคัญของการตรัสรู้

คำว่า พุทธโพธิ แปลว่า พุทธะ ความหมายเดียวกัน คือ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ตื่นจากอะไร ตื่นจากความหลับใหลที่ยังข้องอยู่ในกิเลส ทำความเข้าใจว่า ชีวิตมีความสุข ความทุกข์ เข้าใจธรรมชาติของทุกข์ แล้วคิดถึงว่าทุกข์เป็นเพราะอะไร เราไปหยุดถือสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง มันเป็นทุกข์

^{๑๐} พระภิกษุณีธัมมานันทา (ดร.ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์), **พระศรีมหาโพธิ์จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิและธรรมศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๔๖), หน้า ๑๖๑-๑๖๒.

เผ่าทอง ทองเจือ^{๑๑} ต้นโพธิ์เป็นต้นไม้สำคัญที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและ เป็นสิ่งที่ชาวพุทธใช้ยึดเหนี่ยวอีกสิ่งหนึ่ง ในทางความเชื่อทั่วไปของคนไทยดั้งเดิม ในภาคต่างๆ จะให้ ความสำคัญกับต้นไม้ใหญ่ๆ ชาวพุทธเชื่อว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้ใต้ต้นโพธิ์ เราจึงให้ความสำคัญกับต้น โพธิ์ ในศาสนาฮินดู ถือว่าต้นโพธิ์เป็นอวตารของพระนารายณ์หรือเป็นที่สถิตอยู่ของพระนารายณ์หรือ พระวิฆณุ ต้นไทรเป็นอวตารหรือเป็นที่สถิตของพระอิศวร ในประเทศเนปาล จะเห็นต้นโพธิ์ ต้นไทร ปลุกคู่กันอยู่ แม้จะเป็นศาสนสถานของพุทธก็ตาม แต่ความเชื่อของฮินดูก็ยังคงอยู่ ศาสนาฮินดูยังมึ ความเชื่ออีกว่า ใบโพธิ์ทุกใบเป็นที่สถิตของเทพเจ้า ในศาสนาฮินดู ลำต้นหรือแก่นเป็นที่สถิตของพระ นารายณ์ในอดีตตั้งแต่สุโขทัย อยุธยา ประเพณีการนับถือต้นโพธิ์เป็นประเพณีที่ถูกปฏิบัติทั่วไปในไทย จารึกที่วัดบูรพาราม(สุโขทัย) พระนางราชเทวี ซึ่งสร้างวัดบูรพาราม เสร็จแล้วก็โปรดฯ ให้ปลูกต้นไม้ มงคล เป็นพุทธบูชาในบริเวณวัด มีต้นพิบูล มะม่วง บุนนาค (สำหรับพระพุทธเจ้าในอนาคตได้มา ตรัสรู้)

หลวงบุเรศ บำรุงการ^{๑๒} ผู้ที่มีความรู้ความชำนาญทางพฤกษศาสตร์ ได้นำต้นไม้มตาม พระพุทธประวัติมาปลูกไว้ในวัดอัมพวันเกือบทุกชนิด พร้อมกับเขียนป้ายชื่อติดประจำไว้ด้วย ได้กล่าวถึง ต้นศรีมหาโพธิ์ (อัสสัตถพฤกษ์) ว่าเป็นต้นไม้ที่สำคัญยิ่งต้นหนึ่ง เพราะพระพุทธเจ้าได้ตรัส รู้ภายใต้ร่มต้นศรีมหาโพธิ์ และทรงพิชิตพญามารก็ภายใต้ร่มศรีมหาโพธิ์ ชาวพุทธทั้งหลายจึงนับถือว่า ต้นศรีมหาโพธิ์เป็นต้นไม้สำคัญยิ่งและได้นำต้นไม้มที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้มาปลูกไว้ตามวัดต่างๆ ใน ประเทศไทยอย่างแพร่หลายจนกล่าวได้ว่าแทบทุกคนรู้จักต้นศรีมหาโพธิ์เพราะมีปลูกอยู่ทุกวัด

ต้นศรีมหาโพธิ์ ชื่อสามัญของอินเดียเรียก *Peepul of Indi* *apipal of India* ลังกาเรียก *Bo Tree* ซึ่งตรงกับต้นโพธิ์ ความเกี่ยวพันทางพุทธศาสนาไทยกับลังกามาช้านาน เราเรียกต้นศรี มหาโพธิ์ว่าต้นโพธิ์นั้นคงเรียกตามชาวลังกา ชื่อพฤกษศาสตร์ *Ficus religiosa*, Linn. ชื่อชนิด *religiosa* หมายความว่าเกี่ยวข้องกับศาสนา วงศ์ *Moraceas* ถิ่นกำเนิดอินเดีย

ไม้มงคลในประเทศไทยมีมาก เช่น ไทร ไกร กร่าง มะเดื่อ และอื่นๆ มากชนิดแต่ไม่มีต้น โพธิ์ คงมีแต่ในประเทศอินเดียแห่งเดียว

ต้นศรีมหาโพธิ์นี้ นอกจากจะถือว่าเป็นไม้มสำคัญทางพระพุทธศาสนา แล้วยังถือว่าเป็น ต้นไม้มที่ปลูกเป็นอนุสาวรีย์ของพระพุทธเจ้า พุทธศาสนิกชนชาวไทย พม่า เขมร ลาว อินเดีย และ ลังกา ต่างถือนั่นไม่ตัดกิ่ง ไม่โค่นต้น ถือว่าเป็นไม้มศักดิ์สิทธิ์

ต้นศรีมหาโพธิ์นี้ได้นำพันธุ์ (เมล็ดเพาะ) จากอินเดียไปปลูกไว้ที่อนูราธปุระ (Anuradhapura) ประเทศศรีลังกาตั้งแต่ก่อนคริสต์ศักราช ๒๘๘ ปี คือราว พ.ศ. ๒๕๕ นับว่าเป็น ต้นไม้มประวัติศาสตร์ เพราะนำไปปลูกไว้ถึง ๒๒๕๗ ปี”

^{๑๑} เผ่าทอง ทองเจือ , **พระศรีมหาโพธิ์ จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโตโยต้า ประเทศไทย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๖๔-๑๖๘.

^{๑๒} หลวงบุเรศบำรุงการ, **ต้นไม้สำคัญในพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์โดยมูลนิธิ อภิธรรมมหาธาตุวิทยาลัย, วัดมหาธาตุฯ ทำพระจันทร์), หน้า ๕ – ๗.

จากหนังสือหนังสือ พัตยศ และ ต้นไม้สำคัญในพุทธประวัติ^{๑๓} “ต้นศรีมหาโพธิ์นี้ นอกจากจะถือว่าเป็นไม้สำคัญทางพระพุทธศาสนาแล้ว ยังถือว่าเป็นต้นไม้ที่ปลูกเป็นอนุสาวรีย์ของ พระพุทธเจ้า พุทธศาสนิกชนชาวไทย พม่า เขมร ลาว อินเดีย และลังกา ต่างถือมันไม่ตัดกิ่ง ไม่โค่นต้น ถือว่าเป็นไม้ศักดิ์สิทธิ์”

สุรสีห์ วีรวงศ์^{๑๔} กล่าวถึงต้นพระศรีมหาโพธิ์ เป็นต้นไม้ที่มีความสำคัญเกี่ยวกับ พระพุทธศาสนา เป็นที่เคารพสักการะของพุทธศาสนิกชน และเป็นที่สนใจของผู้นับถือศาสนาอื่นด้วย ถึงกับประชาชนจากทุกมุมโลกหลั่งไหลไปนมัสการและชมที่พุทธคยา ประเทศอินเดีย ปีละมากๆ เมื่อได้ต้นที่สืบพันธุ์มาจากต้นนั้น และนำมาปลูกไว้ ณ วนธาตุเรณู ข้าพเจ้าจึงได้เรียบเรียงประวัติของ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้ เพื่อจะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจต่อไป

เจดีย์ในพระพุทธศาสนากำหนดไว้ ๔ อย่าง คือ

๑. ธาตุเจดีย์ ได้แก่สถูปที่บรรจุพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้า
๒. บริโภคเจดีย์ ได้แก่สังฆเวณียสถานทั้ง ๔ แห่ง คือ ที่พระพุทธองค์ประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และปรินิพพาน หรือที่สร้างขึ้นบรรจุเครื่องใช้สอยของพระพุทธองค์
๓. ธรรมเจดีย์ ได้แก่สถูปที่บรรจุพระธรรมวินัยของพระองค์ สำหรับผู้อยู่ห่างไกล ธาตุเจดีย์ และบริโภคเจดีย์สร้างขึ้นไว้เป็นที่เคารพบูชา
๔. อุเทสิกเจดีย์ เป็นของที่สร้างขึ้นโดยเจตนาที่อุทิศต่อพระพุทธเจ้า

นอกเหนือไปจาก ๓ อย่างข้างต้น โดยไม่กำหนดว่าจะเป็นอะไร เช่น พระพุทธรูป เป็นต้น

มูลเหตุที่จะเกิดบริโภคเจดีย์นี้ มีเรื่องเล่าว่า เมื่อพระพุทธองค์ใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ท่านพระอานนท์เถระ ขณะนั้นยังไม่บรรลุมรรคผล ทูลปรารภว่า ในการที่พระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ เหล่าสาวกทั้งหลายก็ได้เฝ้าทูลพระองค์ได้เนื่องนิจ เป็นทศนานุตตริยะ แต่เมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ไม่มีโอกาสเข้าเฝ้าก็จะพากันเกิดความว่าเหวพระพุทธองค์ จึงทรงมีพระบรมพุทธานุญาตสถานที่สำหรับพระสาวกผู้ใคร่จะเห็นพระองค์ได้ไปปลงสังเวยในที่นั้น แทนซึ่งเรียกว่าสังฆเวณียสถาน คือ สถานที่ควรปลงธรรมสังเวยมี ๔ แห่งคือ

๑. สถานที่พระพุทธเจ้าประสูติ ณ ปาลุมพินีแขวงเมืองกบิลพัสดุ์
๒. สถานที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ณ โพธิมณฑล (พุทธคยาในปัจจุบัน)
๓. สถานที่พระพุทธเจ้าแสดงปฐมเทศนา ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี (ปัจจุบันเรียกว่า สารนาถ)

๔. สถานที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานที่สาละวันทยาน เมืองกุสินารา

สถานที่ทั้ง ๔ แห่งนี้จึงเป็นที่ที่กุลบุตร ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ควรจะเห็นควรจะดู และให้เกิดความสังเวยเมื่อมายังสถานที่ทั้ง ๔ นี้ ด้วยมีความเชื่อว่า

พระตถาคตเจ้าบังเกิดแล้วในที่นี้

พระตถาคตเจ้าตรัสรู้แล้วในที่นี้

^{๑๓} กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, พัตยศ และต้นไม้สำคัญในพุทธประวัติ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๖), หน้า ๓๙.

^{๑๔} สุรสีห์ วีรวงศ์, ประวัติต้นศรีมหาโพธิ์, (พิมพ์เป็นธรรมทานในงานทอดกฐิน มิตรสัมพันธ์ชาวนครพนม จากกรุงเทพฯ ณ วัดธาตุเรณู ตำบลเรณู จังหวัดนครพนม), หน้า ๑ - ๕.

พระตถาคตเจ้าทรงแสดงพระธรรมจักรในที่นี้

พระตถาคตเจ้าทรงปรินิพพานแล้ว ณ ที่นี้

อานิสงส์อันยิ่งใหญ่ก็จักมีแก่กุลบุตรเหล่านั้น ดังพระพุทธดำรัสว่า “ดูก่อนอานนท์ ชนทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่งเที่ยวไปยังเจตีย์ จาริกอยู่ จักเป็นผู้มีจิตเลื่อมใส ทำกาลกิริยา ลงชนเหล่านั้นจักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์” ต้นพระศรีมหาโพธิ์ จึงเป็นสังเวชนียสถาน และบริโศกเจตีย์ดังพรรณนามานี้”

อุดม เขยกิจวงศ์^{๑๕} ได้ให้ความหมายของต้นโพธิ์ หรือ ต้นอัสสัตถะ ไว้ดังนี้

ชื่อพื้นเมือง โพธิ์ โพธิ์ศรีมหาโพ โพธิ์ (ภาคกลาง) ย่อง (แม่ฮ่องสอน) สลี (ภาคเหนือ) โพธิ์ใบ

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Ficus religiosa* Linn.

ชื่อสามัญ *Po Tree. Bodhi Tree. Peepul of India. Pipal of India. Sacred Fig Tree. Pipal Tree. Bo Tree*

ชื่อวงศ์ *Moraceae*

ถิ่นกำเนิด อินเดีย และพบทั่วไป ทั้งในลังกา และทวีปเอเชีย

สภาพนิเวศน์ ขึ้นได้ในดินทั่วไป ไม่ชอบน้ำขังแฉะ แต่ก็ต้องมีความชุ่มชื้นพอควร

การขยาย เพาะเมล็ด มักเป็นตัวย่อยกระจายพันธุ์ที่ดี อาจใช้กิ่งชำ หรือ กระจกจากราก

ประโยชน์ทางยา น้ำจากเปลือกต้นช่วยบรรเทาอากาศปวดฟัน ผล ใช้เป็นยาระบาย และ ช่วยย่อย

ลักษณะต้นโพธิ์ เป็นไม้ขนาดใหญ่มาก แตกกิ่งก้านสาขา ผลัดใบ ยอดอ่อนมีสีน้ำตาลแดง ผิวใบเป็นมัน เป็นพืชในสกุลเดียวกับไทร กร่าง คือ สกุล “*Ficus*” อยู่ในวงศ์ “*Moraceae*” ไม้ในวงศ์นี้จะมีน้ำยางสีขาวโคนต้นจะพองขนาดใหญ่

ต้นโพธิ์ เป็นสหชาติกับพระพุทธเจ้า (สหชาติ หมายถึงบุคคลหรือต้นไม้ที่เกิดขึ้นในวัน เดือน ปีเดียวกันกับพระพุทธเจ้า ต้นโพธิ์นี้เป็น ๑ ใน ๗ ของสหชาติ)

สมบัติ ธรรมขันแข็ง^{๑๖} ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่องประเพณีเกี่ยวกับไม้ค้ำต้นศรีมหาโพธิ์ ได้ศึกษาประวัติความเป็นมา ความเชื่อ และความรู้เกี่ยวกับปรัชญาธรรม กิจกรรมและพิธีกรรม พบว่า ประเพณีศรีมหาโพธิ์มีการปฏิบัติสืบทอดกันมาช้านาน โดยมีพื้นฐานมาจากความเชื่อ ความศรัทธาในพระพุทธศาสนาผสมผสานกับความเชื่อทางโหราศาสตร์ และความเชื่อทางไสยศาสตร์ พื้นฐานเหล่านี้ได้ก่อรูปแบบพิธีการต่างๆ ที่แสดงออกให้เข้าใจในประเพณี ความเชื่อในประเพณีไม้ค้ำต้นศรีมหาโพธิ์นั้นมีอยู่ ๓ ประการด้วยกัน คือ ประการแรกเชื่อว่าเป็นการค้ำจุนพระพุทธศาสนา ประการที่สองเชื่อว่าเป็นส่วนหนึ่งของพิธีสืบทอด เป็นการค้ำชีวิตให้ยั่งยืน ประการสุดท้ายเชื่อว่าเป็นการค้ำยันต้นโพธิ์

^{๑๕} อุดม เขยกิจวงศ์, *ต้นไม้ในพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ เสริมปัญญา, ๒๕๕๑), หน้า ๖๒.

^{๑๖} สมบัติ ธรรมขันแข็ง, *ประเพณีไม้ค้ำต้นศรีมหาโพธิ์*, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, พ.ศ. ๒๕๕๖).

ไม่ให้หกล้มดูเป็นระเบียบสวยงาม ส่วนความรู้เกี่ยวกับปรัชญาที่ได้รับนั้น คือ การตรัสรู้ในองค์อริยสัจ ๔ ของพระพุทธเจ้า

เวธกา เสวครบุรี^{๑๗} ได้ให้นิยามความหมายของคำว่าวัฒนธรรมว่าหมายถึงผลผลิตโดยรวมของแต่ละบุคคล กลุ่ม หรือ สังคม รวมทั้งเทคโนโลยี ศิลปะ วิทยาศาสตร์ และระบบคุณธรรม รวมทั้งพฤติกรรมที่สะท้อนสติปัญญาโดยบ่งบอกถึงความแตกต่างของพฤติกรรมมนุษย์ วัฒนธรรมยังรวมถึงกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นท่ามกลางความสัมพันธ์ในรูปแบบต่างๆ นอกจากนี้วัฒนธรรมเป็นทุกสิ่งทุกอย่างที่ได้มาจากการเรียนรู้ของสังคมและสมาชิกได้มีส่วนร่วมในการใช้สิ่งนั้นๆ สมาชิกในสังคมจะได้รับวัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคม ซึ่งสมาชิกอาจปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมนั้นๆ เพื่อเป็นมรดกแห่งชนรุ่นหลังต่อไป ในทางสังคมวิทยา คำว่า วัฒนธรรมมีความหมายถึง วิธีการดำเนินชีวิตแบบแผนแห่งพฤติกรรมและบรรดาผลงานทั้งมวลมนุษย์ที่ได้สร้างสรรค์ขึ้นตลอดจนความคิด ความเชื่อ ความรู้ต่างๆ ที่เกิดจากการเรียนรู้และสร้างสรรค์ของมนุษย์ และสามารถถ่ายทอดกันได้จากสังคมหนึ่งไปยังอีกสังคมหนึ่ง จากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนรุ่นต่อไปของสังคม

บุญรอด บุญเกิด^{๑๘} อธิบายคำว่า พระศรีมหาโพธิ์ หมายถึง ต้นไม้ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแต่ละพระองค์อาศัยประทับนั่งบำเพ็ญเพียรเพื่อตรัสรู้ ดังนั้น ต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งในวันตรัสรู้ ต้นไม้ต้นนั้นจะมีชื่ออย่างไรก็ตาม ก็จะมีชื่อเรียกว่า ต้นโพธิ์ เหมือนกันหมด ต้นโพธิ์จากต้นแรกจนถึงต้นปัจจุบันนี้ แต่ละต้นมีอายุสั้นบ้าง ยาวบ้าง ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับเหตุการณ์ของบ้านเมืองในยุคนั้นๆ ด้วย ระยะเวลาของต้นโพธิ์แต่ละต้นที่อายุแตกต่างกันนั้น เป็นเพราะต้นโพธิ์ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับ ความอิจจาริยาบ้าง การเมืองบ้าง ทั้งๆ ที่ต้นโพธิ์เป็นเพียงแค่ต้นไม้ต้นหนึ่งเท่านั้น แต่อย่างไรก็ตาม ต้นโพธิ์ทุกต้นถือว่าเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวพุทธทั่วโลก และเป็นเป้าหมายของชาวพุทธที่จะต้องไปกราบนมัสการให้ได้ในชาตินี้ ดังนั้นต้นพระศรีมหาโพธิ์จึงยังคงเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวพุทธจากทั่วโลก ให้ระลึกถึงหลักคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงค้นพบ ได้แก่ อริยสัจ ๔ หรือความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ คือ

๑. ทุกข์ หมายถึง ความทุกข์ สภาพที่ทนได้ยาก สภาวะที่บีบคั้น ขัดแย้ง บกพร่อง ขาดแก่นสารและความเที่ยงแท้ ไม่ให้ความพึงพอใจแท้จริง ได้แก่ชาติ ชรา มรณะ การประจวบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก การพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ความปรารถนาไม่สมหวัง โดยย่อว่า อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์

๒. ทุกขสมุทัย หมายถึง เหตุเกิดแห่งทุกข์ สาเหตุให้ทุกข์เกิด ได้แก่ ตัณหา ๓ ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา

๓. ทุกขนิโรธ หมายถึง ความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่ตัณหาดับสิ้นไป ภาวะที่เข้าถึงเมื่อกำจัดอวิชชาสารอกตัณหาสิ้นแล้ว ไม่ถูกยึด ไม่ติดข้อง หลุดพ้น สงบ ปลอดภัย เป็นอิสระ คือนิพพาน

^{๑๗} เวธกา เสวครบุรี, โครงการวิจัยแนวทางการฟื้นฟู แะสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของชาวกระเหรี่ยงบ้านไร่ป่า ตำบลห้วยเขย่ง อำเภอทอผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี, (สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดกาญจนบุรี, ๒๕๕๔).

^{๑๘} บุญรอด บุญเกิด, ต้นโพธิ์ : ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้, (วารสารวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๓๙ พฤษภาคม – สิงหาคม ๒๕๕๗), บทคัดย่อ.

๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา หมายถึง ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับแห่งทุกข์ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ อริยอัฏฐังคิกมรรค หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า “ทางสายกลาง” มรรคมรรค ๘ นี้ สรุปลงในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

ในความเชื่อของคนไทย เชื่อว่า โปธิ์เป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ที่มีความสำคัญในทางพระพุทธศาสนา เพราะเป็นต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้และคนไทยไม่นิยมปลูกต้นไม้ไว้ในบ้าน ถ้าพบต้นไม้ที่ขึ้นที่บ้านก็จะขุดแล้วนำไปปลูกที่วัดเพราะถือเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ วัดไหนถ้าปลูกต้นไม้ไว้ในวัด วัดนั้นจะมีความร่มรื่น เพราะเมื่อพุทธศาสนิกชนเข้ามาในวัดก็จะรู้สึกมีความเย็นใจ ตั้งแต่ได้เข้ามาสู่บริเวณวัด ดังเช่น ประเพณีรดน้ำต้นไม้ หรือ ค่ำต้นไม้ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ตรงกับวันวิสาขบูชา ประเพณีนี้ถือเป็นการสะเดาะเคราะห์ต่อชะตา พิธีจะเริ่มในช่วง ๔ – ๕ โมงเย็น แล้วแต่ความเหมาะสมของแต่ละปี ทุกคนในหมู่บ้านจะตัดไม้ไผ่ความยาวตามความต้องการ ๑ ลำ ความยาวตามต้องการเพราะเชื่อว่าถ้าตัดไม้สำหรับค้ำต้นไม้โพธิ์ยาว อายุก็จะยืนยาวตามไม้ พร้อมตัดกระบอกน้ำที่ทำจากไม้ไผ่ ๑ อัน ซึ่งกระบอกน้ำจะผูกติดไว้กับลำไม้ที่เตรียมมา เตรียมแช่น้ำขมิ้นใบส้มป่อย ดอกไม้ธูปเทียน ทวาย แต่ละคนจะเตรียมคนละ ๑ ชุด

เริ่มต้นจากการก่อเจดีย์ทวาย การก่อเจดีย์ทวายของชาวกะเหรี่ยงบ้านไร่ป่า เป็นเพียงการสมมติ ไม่ได้นำทวายมาก่อเป็นรูปเจดีย์ แต่จะนำทวายมาโรยที่เจดีย์ที่สร้างไว้ถาวรแล้วภายในวัด หลังจากนั้นจุดธูปเทียน รดน้ำส้มป่อย แล้วไหว้ขอพร ปักธงที่เขียนชื่อตัวเองไว้ที่เจดีย์ทวาย การไหว้เจดีย์ทวายถือว่าการไถ่บาปเพราะเชื่อว่าสัตว์บก ๑ ตัว เท่ากับทวายหนึ่งพันเมล็ด ถ้าสัตว์น้ำทราบบนหนึ่งเม็ดเท่ากับปลา ๑ ตัว

เมื่อก่อเจดีย์ทวายแล้ว นำลำไม้ที่เตรียมไว้ไปค้ำต้นไม้โพธิ์ การค้ำต้นไม้โพธิ์จะค้ำกับต้นหรือกิ่งก็ได้แล้วนำน้ำขมิ้นส้มป่อยพรมไปที่ต้นไม้โพธิ์ จุดธูปเทียนขอพร อธิฐานขอแต่สิ่งดี ๆ ในชีวิตแล้วไปไหว้ศาลพ่อปู่ศาลเจ้าพ่อในหมู่บ้าน ที่อยู่บริเวณวัดซึ่งเป็นถิ่นบึงของหมู่บ้านจุดธูปเทียนบูชาและขอพร

๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยในเชิงเอกสาร โดยมีขั้นตอนดังนี้

๑.๗.๑ ขั้นตอนการศึกษาข้อมูล ได้แบ่งตามแหล่งข้อมูลออกเป็นดังนี้

ก. จากคัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙

ข. จากผลงานหรือหนังสืองานวิจัยอื่นๆบทความหรือวิทยานิพนธ์ที่นักวิชาการได้เขียนไว้และเป็นที่ยอมรับของบุคคลทั่วไปในสังคม

๑.๗.๒ ขั้นตอนการประมวลและเรียบเรียง

เป็นขั้นตอนสุดท้ายซึ่งเป็นการนำข้อมูลจากขั้นตอนต่างๆข้างต้นมาทำการวิเคราะห์ประมวลผล เรียบเรียง และสรุป เพื่อเขียนงานวิจัยให้ถูกต้องตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการทราบ และข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑.๘.๑ ได้ทราบถึงต้นพระศรีมหาโพธิ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๒ ได้ทราบถึงคุณค่าที่เกี่ยวข้องกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๓ ได้ทราบถึงคตินิยมที่เกี่ยวข้องกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
ที่มีต่อวัฒนธรรม ประเพณี และสัญลักษณ์ต่างๆ แล้วนำไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์